

تەرەغە. ھەژدیھا داشی. کۆشکی زارا. ھیمای ھاوبەشی میتولوزیک لەناوچەیی بۆکان!

نوسینی: تائیر عەلیار

روونکردنەوہ:

۱: پێم وانیه وشەیی زارا لە زوھرەیی عەرەبی وەرگیرایی و تەنیا وەکوو ئیحتمالیکی زەعیف ھاتۆتە ناراوہ.

۲: مەر مەریش وەکوو ئەحجاری کەریمە دەناسرئ.

۳: وشەیی (غە) بە مانای (جای منسوب بە خوبان) لە زۆر شوینی دیکە لە موکریان ھەییە وەکوو ئەسپۆغە، جەمۆغە، تەمۆغە، قوڵغە تەپە، مەراغە. ھەر وەھا لە شکلی (قا)دا لە نیوہکانی ئیندرقاش، فەقرەقا، قای بەرد، خانەقا دا ماوہتەوہ . بە کورتی چاویک بەو نیوانەدا دەخشینین بزائین مانایان چپە.

ا< نیندر قاش بە مانای جیگای ئیندرەیی خوشەویست. پیتی، ش، لە نیوہکانی مامەش و گاگەش دا ھەییە و دەبی لیکۆلینەوہی دەستووری زمانی، بۆ بکری بۆ وەیی بزائین چ نەقشیکی ھەییە. دەزائین ئیندرە لە خودایانی ھیند و ئیرانیە و لەوہرا دەتوانین کۆنی وشەکە بسەلمینین.

ب< فەقرەقا شوینەواریکی میژوویی گرینگە لە نزیک مەھاباد، بە مانای جیگای فەقرە. نازائین فەقرە کئی یە بەلام دەبی کەسایەتیکی بەرچا و بوویی و ھەر ئەوہ یاریدە دەکا ھاسانتر ببیندرتەوہ. لە ھیندیک نووسراوہدا نیویان ناوہ فەخریکە. بەلام دروستەکەیی ھەر ئەوہیە خەلکە پیندەلین. بریا نیوی شوینەکانمان بە کەییی خۆمان نەگوریبا، ئەوہ کاری لیکۆلینەوہ بە لارییدا دەبا.

ج< قای بەرد بە مانای جیگای بەرد نیوی ئاواپیەکە لە ناوچەیی بانە.

د< خانەقا لە زۆر شوینی کوردستان ھەییە. خان لە کوردیدا ھەم بە مانای کانی و سەرچاویە وەکوو خانئ نیوی پینشووی پیرانشار کە بە مانای کانیە یا دەر بەندی خان لە کوردستانی گەرمین کە دوو کانی گەورەیی لئ بوہ و نیوہکەیی لەوہ وەرگرتوہ. لە نایینی میترایی دا زیار متگەکانیان لە تەنیشت کانیوہکان دروست دەکرد و رەنگە خانەقا کەجیگای زیارەت و عیبا دەتە ھەر ئەو نیوہی بە کار ھیناییتەوہ، یان بەمەعنا جیگای مأل بی کە مەبەست مألکی دیاری کراوہ کە عیبادەتی لیدەکرئ.

ە< قوڵغە تەپە، ئاواپیەکە لە نزیک تەرەغە ھەلکەوتوہ و بە مەعنا جیگای قوڵە. قوڵ لە کوردی دا بەمانای کۆیلەییە. لە ھەمبەنەبۆرینەدا لە سەر وشەیی، قوڵ، ئاوا نووسراوہ.

قوڵ< پینست ڕەش، کۆیلە، بەنی

قوڵ< بی دەرمەتان، قەتیس.

قوڵ< کۆمەلئ لە خەلک کە بۆ شەر یا بۆ کاریک دەنیردرین.

کە و ابوو قوڵغەتەپە دەبیئە جیگای کۆیلە. لە زەمانی قەدییم دا کۆیلەیان ھەم بۆ کار کردن ھەم بۆ شەر و ھەم بۆ قوربانی کردن لە کاتی تاییبەت دا بەکار ھیناوە. ئەو شوینە لە تەرەغە دوورنیە و دەکرئ ھەر وەکوو مەجموعەیی تەرەغەیی حیساب کەیی. کۆبوونەوہی ئەو ھە موو دیار دەییە لە یەک شوین نیشانەیی گرینگی شوینەکەییە.

فەر ھەنگی دەخدا سەبارەت بە وشەیی، قوڵ، ئاوا نووسیوہ

(قوڵ. درزبان ترکی، قوڵ، یا، کولە، مترادف بندە یا بردە بکار گرتە میشود. بە گمانی بر گرتە از فارسی بوہ است. قوڵ بە معنی بندە، بردە)

له دورانی سغه و یو، قولل آقاسی، شوغلنکی گرینگ بوو و بهو که سهیان دهکوت که بهر پرسی خدومه می دهر بار بوو. بهشیک له خزمهتکارانی دهر بار که نیز و غولام بوون که بهر ده بوون، بویه ماناکه می دهگل نهوهی له ژور دیدا همیه، فقری نیه بهلام دهی له کوردی را چووبیته نیو ترکیه موه. چونکه ترکیبی لوغومیه که می له کوردیدا له قه دیمه موه همبوه. حوزووری زمانی ترکی له ناوچهدا زور قه دیم نیه.

و < نه سپوغه، نیوی گوندیکه له ناوچه می بۆکان. به مانای جیگای نه سپی باش. نه سپ له لای کوردهکان خوشهویست و له لای کاشیهکان موقدهس بوه. له شانامهدا رمخشی روستهم و شهبرهنگی که یخوسره و نه سپی ناسایی نین و کردهوه ی و هک نینسان یا خوداگانیان همیه. له زور شونینی کوردستان وشه می نه سپ تیکل دهگل نیوی جیگاکانه، بۆ وینه ناواییهکانی بیوراسپ و بیشاسپ له ناوچه می سردهشت یا ناوایی خوراسپ له ناوچه می دزه می مهرگه موه. له شانامهدا سه ر و سیمای رمخش ناوایه.

سپه چشم و بور ابرش و گاو دم سپه خایه و توند و پولاد سم

تنش پر نگار از کران تا کران چو داغ گل سرخ بر زعفران

چه بر آب بودی چه بر خشک راه به روز از خور افزون بد و شب زماه

پی مورچه بر پلاس سیاه بدیدی به چشم از دو فرسنگ راه

به نیروی پیل و به بالا هیون به زهره چو شیر که بیستون

ز < جهموغه، ناواییه که له محالی بهی له ناوچه می بۆکان و به مانای جیگای جه می خوشهویسته. پیتی، و، له وشهکانی نه سپوغه، جهموغه، تهموغه و بهگشتی له زمانی کوردیدا بۆ بهیانی خوشهویستی بهکار دی و واوی (تهحبیه). نیستا ده بی بزاین جه می که یه کهوا خوشهویسته. چونکه ترکیبی لوغومی وشه که قه دیمه، دهی جهمیکی خوشهویستی قه دیمی ببینینه موه که پیگه می تاییه می له نیو خه لکی قه دیم دا بوه، و نهوش دیتنه موه می هاسانه. دوکتور ژاله موزگار له تاریخ اساطیری ایران دا، جه م، ناوا دناسینی:

"جم شخصیتی هند و ایرانی و با نام، یمه، در هند نخستین کس از بی مرگان است که مرگ را بر می گزیند، راه مرگ را می پیماید تا راه جاودانان را به مردم نشان دهد. او سرور دنیای درگذشتگان می شود. جم در طی جا بهجایی اسطوره ها در ایران به شخصیتی بسیار محبوب و محترم تبدیل میشود. در اسطوره های ایرانی جم با صفت شید به معنی درخشان همراه است. در اوستا و در متون پهلوی دارای صفت زیبا و خوب رهاست. در متنهای دینی آمده است که اورمزد نخست به او پیشنهاد میکند که دین، به، (ابین مزدیسنا) را به جهان ببرد. جمشید از انجام چنین کاری اظهار ناتوانی میکند و آن را نمی پذیرد اما در مقابل به اورمزد قول میدهد که جهان او را رشد دهد، آن را فراخ سازد و از آن پاسداری کند. برای انجام دادن چنین وظیفه ای اورمزد به جمشید حلقه ای زرین و تازیانه ای زرین می دهد که نشان پادشاهی او باشد و بدین گونه جمشید بر جهان سروری می یابد. در فرمانروایی او آرامش وجود دارد و نعمت فراوان است. نه باد گرم هست و نه باد سرد نه مرگ و نه درد. کسی پیر و فرتوت نمیشود و پیر و فرزند هر دو چون جوان پانزده ساله به نظر می آیند. جهان در زمان او آبادان و سرشار از سعادت میشود. آبادانیهای بسیار. آموزش هنرهای گوناگون، ساختن ابزار جنگ، نرم کردن آهن، تهیه لباس های بزم و رزم، رشتن و بافتن و شستن و دوختن، برقراری طبقات اجتماعی. دین مردان، ارتشداران، برزگران و ده ست ورزان، ساختن ساختمان و خانه گرمابه، کاخ و ایوان، شکافتن سینه سنگ، دست یابی به گلاب و عود و عنبر و برقراری مدنیت و خوشبختی های بسیار دیگری را به جمشید و دوران او نسبت میدهند."

جه م له نه دهبیاتی مز دیه سنادا ناسراوترین سیمایه و بۆ زانیاری زیاتر له باره می جه م دا کتیبی، نخستین انسان نخستین شهریار، نووسینی (آرتور کریستن سن) و مرگیدروا به فارسی له لای یمن دوکتور ژاله آموزگار و دوکتور احمد تقظلی، پیوا له زانیاری له باره موه خه می دهکا. دورانی جهمشیدی دورانی زیرینی ژبانی بهشهره و به (مه دینه می فازله می) نایینی مز دیه سنا دهژمیر دری. دوا می له دهست چوونی دورانی جهمشیدی (هبوط) می عالم دهست پندهکا و ژبان بهره و تالی دهچی تا سوشیانس دهردهکوهی و ژبان دهگه ریتنه موه دورانی جهمشیدی. مه سله می میهدی مه و عود و نیمای زه

مان و ئو قسانه دققهمن لهو بهشهی ئایینی مهزديهسنا دهچی و فهرق و جباوازيهکی نیه. بۆیه جهمۆغه له محالی بهییه و له نزیك ئاورگهی نازمرگوشهسب نهگهر مهبهست جیگای ئهو جهمه خوشهویسته نهییه ئهی کییه دیکهمان پێ شک دئ؟ به تاییهت که ئیستا دهگهینه تهمۆغه که ئهویش سیمایهکی درهوشاوهی ئایینی مهزديهسنایه و کاراکتهرهکانی وهکوو ئی جهم وایه.

ح-تهمۆغه نیوی ئاواپیهکی دیکهیه له ناوچهی بۆکان، له محالی، بهییه، که به مانای جیگای تهمی خوشهویسته، چونکه ته رکیبی وشهکه لیرهش قهیمه دهییه له نیو کهسایهتیه قهیمهکاندا ببینینهوه. دوکتور مهردادیه بههار لهکتیبی (سیری در اساطیر ایران) دا دهلی لهقهی تهموورس له ئهویستا دا (تهم) به مانای گهورهیه. بۆ وهی بزانی تهموورس یا تهه کتیه (نخستین انسان نخستین شهریار) ی آرتور کریستن سن چاولیدهکهین. کریستن سن به نهقل له (تعالی) دهنوسی:

"پس از مرگ هوشنگ جهان سیصد سال بدون شاه ماند تا اینکه طهمورث که یکی از اولاد او بود پیدا شد و از نظر نیکو صورتی و نور و سعادت الهی که به فارسی آنرا فر ایزدی نامند مانند کیومرث بود. او جامع میان پاکي فرشتگان و سیرت پیام بران و ابهت شاهان بود، کار شاهی را با شادی و شادمانی آغاز کرد موفق شد که ابلیس را مقهور و سرکوب کند گفته‌اند تهمورث نخستین کسی بود که به خط پهلوی نوشت. در روایت فردوسی تهمورث ملقب به دیو بند است.

بیامد به تخت پدر بر نشست به شاهی کمر بر میان بر بیست

پس از پشت میش و بره‌پشم و موی برید و به رشتن نهادند روی

به‌کوشش از آن کرد پوشش به‌جای به گسترندی هم بد او رهنمای"

تهموورس دواي ئهوهی ههست پیدهکا دیوهکان بهر بهر مکانی دهکهن

به فر جهاندار بستش میان به گردن برآورد گرز گران

از ایشان دو بهره به افسون بیست دگرشان به گرز گران کرد پست

کشیدندشان خسته و بسته‌خوار به جان خواستند آنزمان زینهار

نشستن به خسرو بیاموختند دلش را به دانش برافروختند

نشستن یکی نه که نزدیک سی چه رومی چه تازی و چه پارسی

چه سغدی چه چینی و چه پهلوی نگاریدن آن کجا بشنوی"

دهبین تهه و جهه نوینهری ئاسایش و پیشههفتی کۆمهلهگای ئاریایی بوون و نیوی ئهو دوو ئاواپیه به نیوی ئهو سیما ناسراوه ئاریاییانهویه و ههه دوو نیو زۆر قه دیمهن. ههه چهنه ئیسلام وهک دین ناوچههکی داگرتوه بهلام زۆر نیو و سونهتی غهیره ئیسلامی به تاییهت نیوهکان ههه ماونهتهوه و ئهوه نهک ههه له ناوچهی بۆکان بهلکوو له ههموو شوینه کانی کوردستان ههه وایه.

طه مهراغه که ئیستا شاریکه له نازمهربایجان، شاری کوردان بوه و وشهی،غه لهویش دا دهبینن. مهراغه به مانای جیگای شیناومرد و سهوزه‌لانیه. وشهی میزگ له کوردیدا که به جیگای شیناومرد و پر ئاو دهلین له راستیدا میهرگهیه، یانی جیگای نیزهدی میهر که به گویرهی ئایینی میترایی له نزیك ناو و شیناوه وهردهکان دهییه. مهراغه پره له میهرابه و رهنهگه نیوهکی لهومرا بی. ناسراوترینی ئهو میهرابانه، له فهرههنگی موعین دا ئواي باس دهکا:

"معبد مهر نیایشگاه زیرزمینی و محل پرستش خورشید و برگزاری آیین مهرپرستی در جنوب روستای ورجوی مراغه بصورت صخره‌ای و زیرزمینی بنا شده‌است. برای آشنایی با تاریخ مراغه نمی‌توان از آثار بسیار کهن مهراغه های مراغه به سادگی گذشت"

نیوی شاری مار دینیش له کوردستان هر له وشه میهر را دئ و له راستیدا شارهکه نیوی میز دینه.

۴: مینورسکی له ماناگردنهوهی ناوی ئاوی برهان دا نووسیویه: "ئوهی زور شایانی با س بی، ئه گوندهیه که ناوی بورهانه و تهواویش له ناوی نیسلایمی دمچی، له کاتیک دا چاو مروانی ئهوه بین که ناوهکه له بنهرت دا برهان الدین بی به سهر سوور مانهوه له نهخشتهی ناز مر بابیجانی خانیکوف دا گوندهکه به، بیر خان، ناو براوه که شیهه نووسیویه که وهک مهغولی دمچی بیر خان به مانای بوت یا پهیکری بو دایه."

ئهو وشهیه فری به مهغولیهوه نیه. بیر له کوردیدا ئهو چالاویمه بو گهیشتن به ئاوی دهن و له زور مائی کوردیدا رهنگه نیستاش هه بی و هس بیری پی دلین. وشهکه ئارامیه و هان، هس وهکو، خان و کان که پیشتر باسمان کرد به مانای کانیه بویه بیرهان دهیته چالای پی له کانی که رهنگه مههست بیری پر له ناو بی. له ناوی ههچیه له هه ورامان کانیهکی یهگجار گهورهی لیه نیوی، هانویه، یانی کانی بل. بل مهزور (بهعل) خودای گهورهی بابه. نیوی شاری ورمیش ئارامیه و به مانای شاری ئاوه. ئور به مانای شار و میا به مانای ئاوی زور. وهک ئور شهلم به مانای شاری سهلام. بهلام ئهو ههموو وشه بیگانهیه له زمان و فهرهنگی جوراوجور، له سهر خاکی کوردستان چ دهکا؟

کوستانی زاگروس وهک زید و نیستمایی کورد له دریا میژودا جیرانهتی تهههونهکانی دنیای قهیم وهکو سومیر، ناکید، ئاشور، بابل، نیلام، یونان، روم، ماننا، ماد، هخامنشی، ئەشکانی و... کردوه. لهو جیرانهتیدا زور سروشتیه که تیکه لای فهرهنگی پیک بی و له زور شت دا ویک چوون و قه رز لیک و مرگرتن هه بی، بویه دهی نامدین له کاری لیکولینهوه دا دهگل ئهو وشانه رووبه روو بین.

۵: مینورسکی له ماناگردنهوهی وشه ساین قه لای دا نووسیویه له زمانی مهغولی دا سهئین مانای باش، خاس دههات. بهلام ماموستا ههژار له هه مبانه بۆرینه دا ئاوی نووسیویه.

ساین: ساو، عاسمانی ساف. بویه ساین قه لای یانی قه لایهک که عاسمانی سافی ههیه.

ههروه ها بهی و بهیاوا دهباتهوه سهر نیوی شاروچکهی بهی له چین له حالیکدا ههموو کس دهرانی بهی نیوی نا بیینی مهژد بهسنایه و ناوچهیهکی گهوره له مهنتهقهی بۆکان ههروه ها له کوردستانی گهر مینیش نیویان محالی بهیه، کیوی بهی ستور و نایینی بهی و بادینان هه مووی له وشه بهی را دین و به بیشک و گومان وشه رهسعی کوردین و هیچ پیوهندهیهکی به شاروچکهی بهی له چین نیه.

۶: مینورسکی له ماناگردنهوهی نیوی شاری بۆکان پی و ابوه ئهو نیوه بووکانه و به مانای کوی بووکه. نیمه وشهکه له بهر یهک بلاودهکین دوو بهشی بۆ و کان و له هه مبانه بۆرینه دا به دوا ماناکهی دا دهگهرین. له ویدا ئاوا نووسراوه

بو: بههره ی زمین (زهویهکی به بهروبو)

بۆ: پیت و باره ی زهوی

دهرانی کان به مانای کانگا و مهعدن و سهرچاویمه، بهو حیسابه مانای بۆکان دهیته کانگای دانهویله. هس له کۆنهوه و نیستاش ناوچهی بۆکان به "عه مباری دانهویله گهنم و جو و..." ناسراوه، ئهوش ئهوه دهسلمینن که ناوهکه ناسینهی ناوچهکه و تاییه ته مندیه کانیتهی.

له کۆتایی دا ده بی بلیم مههست لیره تاوتوکردنی بۆچوونهکانی مینورسکی به گشتی نیه، بهلکوو روونکردنهوهی ئهو نیوانیه که له نووسراوه کدا هاتوه و پیویست بوو روونکردنهوهیان له سهر بدری، ئهلبهت تاوتوکردنی بۆچوونهکانی مینورسکی و هس رۆژه لاتناسیکی دیکه که له سهر کوردی نووسیویهتی یهگجار یهگجار پیویسته.

سهرچاوه کوردیهکان:

هه مبانه بۆرینه/ماموستا ههژار

بهره‌و موکریان/مامؤستا ههژار

مینورسکی و کورد- وه‌لادیمیر مینورسکی/وهر گیرانی به‌کوردی- ئهنوهر سولتانی

هه‌لاج-عهلی میر فطروس/وهر گیران به‌کوردی- تایر عهلیار

دیوان و شهرحی حالی شیخ ئه‌حمه‌دی کۆر/دوکتور عزیز محمه‌د پوور داشبه‌ندی

گۆواری مه‌باباد شوماره‌کانی ۲، ۱۳، ۲۲، ۳۷

سه‌ر چاوه‌ فارسیه‌کان:

سیری در اساطیر ایران-دکتر مه‌رداد به‌ار

اسطوره‌های ایرانی- وستا سرخوش کرتیس /ترجمه‌ عباس مخیر

کاوه‌ آهنگر و درفش کاویانی-آرتور کریستن سن/ ترجمه‌ منیژه فرزادگان آه‌نی

کیانیان-آرتور کریستن سن/ ترجمه‌دکتر ذبیح‌اله‌صفا

نخستین انسان نخستین شهر یا-آرتور کریستن سن/ترجمه‌ژاله‌آموزگار، احمد تفضلی

فره‌ایزدی در آیین پادشاهی ایران-ابولعلا سودآور

پژوهش در فرهنگ باستان و تاریخ اوستا- آکادمی علوم تاجیکستان

زندگی و مهاجرت ایرانیان بر پایه‌ گفته‌های ایرانی- فریدون جنیدی

مقدمه‌ فقه‌ اللغه‌ ایرانی-ای،م،ارانسکی/ترجمه‌ کریم کشاورز

عصر اساطیری تاریخ ایران- حسن پیر نیا/به‌اهتمام سیروس ایزدی

جاودانه‌بازگشت اسطوره‌- میرچا الیاده /ترجمه‌بهمن سرکاراتی

سرگذشت یک شمن-علی حصوری

دین ایرانی بر پایه‌متون معتبر یونانی- امیل بنونیست/ ترجمه‌بهمن سرکاراتی

دین‌های ایرانی پیش از اسلام--دکتر مه‌ری باقری

موسیقی و مولانا- محمود کویر

تاریخ اساطیری ایران- دکتر ژاله‌آموزگار

ضحاک ماردوش- سعیدی سیرجانی

رستاخیز سیم‌رخ- منوچهر جمالی

آثار الباقیه- ابوریحان بیرونی/ ترجمه‌اکبر داناسرشت

صفوه‌الصفا- ابن بزاز اردبیلی

فره‌نگ واژه‌های کهن در زبان امروز آذربایجان- محمد رضاشعار

فرهنگ بزرگ سخن- دکتور حسن انوری

فرهنگ دهخدا(اینتر نت)- علی اکبر دهخدا

فرهنگ معین(اینتر نت)- دکتور محمد معین